

ARAPÇA'DA KELİMELERİN MÜZEKKERLİK VE MÜENNESLİK KEYFİYETİNE DAİR MÜSTAKİL ESERLER

NIHAD M. ÇETİN

Kelimelerinde müzekkerlik ve müenneslik keyfiyeti bulunan dillerden biri de Arapçadır. Arapça kelimelerin müzekkerlik ve müennesliği bu dilin sarf ve nahvinde geniş, girift ve geniş olduğu kadar da ehemmiyetli bir yer işgal eder.

Keyfiyet bakımından, Arapçada isimler, mu'annat ve mudakar olmak üzere iki kısma ayrılır. En basit ve kısa târifi ile, müzekker isimler, lâfzi veya takdîrî olarak te'nîs alâmeti taşımayan isimlerdir. Bunun mukabili olan kelimelerse müennes kabûl edilir.

Müennes isimlerden bir kısmı, erkeklerine delâlet eden müstakil karşılıkları bulunan isimlerdir ki, bunlara mu'annat haqîqî denir. Buna mukabil, müenneslikleri i'tibarî olan isimlerse, mu'annat gayr haqîqî adını alır, lafzî ve ma'nawî olmak üzere iki gruba ayrılır: Lafzî olanlar, sonlarında zâit bir tâ' veya alif (alif mamdüda veya alif maqşûra) yâni lafzî bir te'nîs alâmeti taşır. Ma'navî müenneslere gelince, bu isimler, herhangi bir te'nîs işareti taşımadıkları halde müennes sayılan isimlerdir ki, kısaca: a) kadın adlarından, b) şehir ve kabîle isimlerinden, c) vücudun çift uzuvlarının isimlerinden, d) cemi halindeki kelimelerden, e) mânaca bağlı buldukları kıyasî veya semaî müennes bir kelimeye nisbetle müennes kabûl edilen kelimelerden, f) ve herhangi bir kıyas ve kaideye tabi olmadıkları halde, keyfiyetleri, ötedenberi devam edegelen kullanılışlarına dayanan samâ'î müenneslerden teşekkül eder. Bunlardan başka her iki cins için müşterek olarak kullanılan semaî kelimeler, muayyen vezinlerde sıfatlar vardır¹.

İsimlerin keyfiyeti mes'alesi, Arap dili gramerinde, isimle sıfatın, fâille fiilin sayıca ve cinsce mütâbakatinde, zamirler ve şibih-fiillerde, işaret sıfatları v.s. de isimlerin tasrifî gibi en mühim bahis-

¹ Fa'ül, mif'al, mif'il vezinlerindeki mübâлага sigaları ve maf'ül mânası taşıyan fâ'il veznindeki kelimeler.

lerde birtakım mûdil mes'eleler doğurmaktadır. Arapça'nın bu hususta gösterdiği güçlükler daima hissedilmiş ve daha İslâm'ın ilk inkişaf yıllarında, bilhassa büyük-şehir muhitlerinde görülen, ilk bakışta Arapların muhtelif dilleri konuşan kavimlerle temaslarının ve Arap muhitlerine giren yabancı unsurların te'sini gibi mülâhaza edilen, fakat daha ziyade klâsik ve edebî dilden ayrılan bir konuşma dilinin doğuşunun neticesi olması lâzım gelen lahn'ın bir kısmını da te'nis ve tezkir hususlarındaki hatalar teşkil ediyordu. Fasâhata son derece düşkün olan Arap dilcileri önleyici tedbirlere teşebbüste gecikmişlerdi. İşte, mevzumuzla ilgili eserlerin yazılmasına böylece başlandı².

Rivâyetin, hicrî birinci asra kadar çıkardığı, müteâkıp üç asırda büyük bir hızla gelişen, hattâ doğuşunun ilk asrında bile olgun ve müsbet neticeler veren lûgat ve gramer çalışmalarında, Arap dilcileri, tezkîr ve te'nis bahsine ehemmiyetiyle mütenâsip bir yer vermişlerdi. Nitekim aşağıda görüleceği gibi, büyük dilcilerden bir çoğu bu bahiste, müstakil eserler meydana getirmişlerdir. Bunlardan, hicrî üçüncü ve dördüncü asırlara âit olup, günümüze intikal edebilen eserlerden ikisi, gerek büyük hacimde oluşları, gerek mevzuu bütün inceliğiyle ve derli toplu olarak vaz' ve mütâlea edileleriyle, bu sahadaki çalışmaların mahiyeti hakkında açık bir fikir verebilecek, hattâ bu eserlere kadar gelen ve bunlara zemin teşkil eden mesâinin, mevzuu klâsik ve muayyen bir tipe kavuşturduğu kanaatini uyandıracak olgunluktadır.

Fakat şu noktaya esfle işaret edilmelidir ki, bu mevzudaki eserlerin ancak pek azı bugün elimizdedir.

Terceme-i hâle ve kitâbiyyata âit eserlerle edebiyat tarihi kaynaklarından tesbit edilebilen ve Arapça'daki tezkir ve te'nis meselesine tahsis edilmiş bulunan müstakil eserler ve bunlardan günümüze kadar gelebilenler şunlardır :

1. Abū Zakariyyā Yaḥyā b. Ziyād al-Farrā', *Kitāb al-mudakkar wa 'l-mu'annat*.

² Büyük dilcilerin çoğu başlangıçtan beri muhtelif dil mes'elelerine âit eserleri arasında bir de lahn'a dair eser vermişlerdir. Bu mevzuda müstakil kitapları da bulunan Abū Hâtim ve İbn al-Anbârî'nin lahn ve fasâhat hakkındaki düşünceleri için, aşağıda bahsedilen eserlerinin mukaddimelerine âit notlara bakınız.

Aslen Deylemli olan al-Farrā' ³, hocası al-Kisā'î (189/805)'den sonra, Kûfelilerce en büyük nahv âlimi sayılmıştır. Halife Ma'mûn'un çocuklarına hocalık yapan al-Farrā' Bağdad'da gramer okutmuş, 207/822—23 senesinde veya 208/823—24 de⁴ Mekke yolunda⁵ ölmüştür.

Al-Fihrist'te (s. 67), *İrşād*'da (XI, 14), *Buğyat al-wu'ât*'ta (s. 411), *Miftāh as-sa'āda*'da (I, 144), *Kaşf az-zunûn*'da (s. 1457), Flügel, *Die gramm.*'da (s. 136) ve nihâyet Br., S. (I, 179)'da zikredilen bu eser, Mustafa az-Zara'î tarafından, *al-Macma'ûa al-luğawiyya*'de neşredilmiştir (Beyrut - Haleb 1345).

2. Abū Sa'îd 'Abdalmalik b. Qurayb al-Aşma'î, *Kitāb al-mudakkar wa'l-mu'annat*.

Al-Aşma'î Bağdad'da doğdu. Son derecede kuvvetli bir hâfizası, büyük bir şevk ve gayreti vardı. al-Xalîl (175/791) ve 'İsâ b. 'Omar (149/766) gibi büyük dâililerden okumuş devrinin en büyük âlimlerinden biri olmuştur. ar-Riyâşî (257/871), Abū 'Ubayd

³ Az-Zubaydî, *Tabaqāt an-nahwiyyîn wa'l-luğawiyyîn*, nşr. Muḥammad Abu'l-Fadl İbrahim, Kahire 1373/1954, s. 142-147; İbn an-Nadîm, *Kitāb al-fihrist*, nşr. Flügel, Leipzig 1871, s. 66-67; al-Xatîb al-Bağdâdî, *Târîx Bağdād*, Kahire, 1349 XIV, 149-155; İbn al-Anbârî, *Nuzhat al-alibbâ' fî tabaqāt al-udabâ' ay an-nuhât*, Kahire 1294, s. 126-146; Yâqût al-Ḥamawî, *İrşād al-arîb fî ma'rifat al-adîb*, nşr. Aḥmad Farid al-Rifâ'î, Kahire 1355, s. 9-14; İbn Xallikân, *Wafayât al-a'yân*, Bulak 1299, II, 301-3; al-Yâfi'î, *Mir'ât al-canân*, Haydarâbâd 1337—1338, II, 38; İbn Katîr, *al-Bidāya wa'n-nihāya*, Kahire 1358, X, 126, sene 207; İbn Tağrîbardî, *an-Nucûm az-zâhira*, Kahire 1348, II, 185, sene 207; as-Suyûtî, *al-muzhîr fî 'ulûm al-luğat wa anwâ'ihâ*, nşr. M. A. Cād al-Mawlâ, M. Abu'l-Fadl İbrahim, 'A. M. al-Buxârî, Kahire, ts., II, 410, 463; *Buğyat al-wu'ât fî tabaqāt al-luğawiyyîn wa'n-nuhât*, Kahire 1326, s. 411; Taşköprü-zâde, *Miftāh as-sa'āda*, Haydarâbâd ts., I, 144; Kâtîb Çelebi, *Kaşf az-zunûn*, İstanbul 1941—43, II, 1457; İbn 'İmâd, *Şadarât ad-dahab*, Kahire, 1350—51, II, 19-20; G. Flügel, *Die grammatischen Schulen der Araber*, Leipzig 1862, s. 132-136; C. Brockelmann, *GAL*, I, 116; *Suppl.*, I, 178-179.

⁴ Zubaydî, *Tabaqāt an-nahwiyyîn*, s. 147.

⁵ Bağdad'da öldüğü de rivayet edilir. Bk. al-Xatîb, *Târîx Bağdād*, XIV, 155; İbn Katîr, *al-Bidāya wa'n-nihāya*, X, 126.

⁶ as-Sîrafî, *K. axbâr an-nahwiyyîn al-Başriyyîn*, nşr. F. Krenkow, Beyrut-Paris 1936, s. 58-67; *Tabaqāt an-nahwiyyîn*, s. 183-192; *al-Fihrist*, s. 55-56; *Târîx Bağdād*, X, 410-420; *Nuzha*, s. 150-172; İbn al-Aṭîr, *K. al-kâmil fî't-târîx*, Leiden 1851—76, V, 220; al-Qiftî, *İnbâh ar-ruwât 'ala anbah an-nuhât*, nşr. M. Abu'l-Fadl İbrahim, Kahire 1952, II, 197 v. dd. ayrıca nâşirin gösterdiği yerler; an-Nawawî, *Tahdîb al-'aşmâ'*, nşr. Wüstenfeld, Göttingen 1842—47, s. 764-765; *Wafayât al-a'yân*, I, 362-365;

(224/838—39), Abū Hātim (255/868—69) gibi kıymetli talebeler yetiştirmiştir. Bir müddet Harun ar-Raşid tarafından Bağdad'a dâvetle, oğlu al-Amīn'e mürebbî ta'yin edilen al-Aşma'î sonra gene Basra'ya dönmüş ve 216/831'da (ve bâzı rivâyetlere göre 210, 212, 213, 214, 215, 217 tarihlerinden birinde) 88 yaşında ölmüştür.

Al-Fihrist'te (s. 55), *İnbâh ar-ruwât*'ta (II, 203), Flügel, *Die gramm.-*'da (s. 79) ve Br., *Suppl.* (I, 164)'da zikredilen bu eseri de, al-Aşma'î'nin diğer birçok eseri gibi henüz ele geçebilmiş değildir.

3. Abū 'Ubayd al-Qāsim b. Sallām al-Haravî, *Kitāb al-mudakkar wa 'l-mu'annat*.

Abū 'Ubayd⁷ aslen Herat'lıdır. Babası bir rum kölesi idi. Önce Basra'da al-Aşma'î, Abū 'Ubayda (210/825) ve Abū Zayd al-Anşārî (215/830—31)'den, sonra Kûfe'de al-Kisā'î ve İbn al-A'rābî'den okudu. Yalnız dilci değil, aynı zamanda fıkıh ve kelâm âlimi idi. Bazı vâlilerin nezdinde mürebbî olarak bulundu. Tarsus'ta 18 sene kadılık yaptıktan sonra Bağdad'a geldi. 223/837 senesine doğru haccını ifa etti ve 224/838 — 39'da⁸ Mekke veya Medine'de öldü.

Abū 'Ubayd'in bu eseri, *al-Fihrist* (s. 71), *İrşād* (XV, 260), *Wafayāt al-a'yân* (I, 530), *Mir'ât al-canān* (II, 84), *Buğya* (s. 376), *Kaşf az-zunūn* (s. 1457), Flügel, *Die Gramm.* (s. 86) ve *Nāma-i dānişvarān* (I, 443)'da zikredilmektedir.

al-Yāfi'î, *Mir'ât al-canān wa 'ibrat al-yaqzān*, Haydarâbād, 1337—1338, II, 64-77; *al-Bidāya wa 'n-nihāya*, X, 270, sene 216; *an-Nucūm az-zāhira*, II, 190, sene 210; *al-Muzhir*, II, 404-405, 462; *Buğya*, s. 313-314; Kâtib Çelebi, *Sullam al-wuṣūl*, Şehid Ali Paşa (Süleymaniye) Kütüphanesi, Nr. 1877, vr. 138 b; Flügel, *Die Gramm.*, s. 72-80; *Talāṭa kutub fi'l-addād*, nşr. Au. Haffner, Beyrut 1912 (al-Aşma'î'nin terceme-i hâli, eserlerinin listesi ve bir bibliyografya için bk. s. 62-70); Br., *GAL*, I, 104; *Suppl.*, I, 163; *İslâm Ansiklopedisi*, I, 679 (*al-Aşma'î*, Haffner).

⁷ *Tabaqāt an-nahwiyyin*, s. 217-221; *al-Fihrist*, 71-72; *Ta'riḫ Bağdād*, XII, 403-416; *Nuzha*, 188-189; *İrşād*, XV, 254-261; *Tahdīb al-aṣmā'*, s. 744; *Wafayāt al-a'yân*, I, 529-530; Dahabî, *Taḳkirat al-huffāz*, nşr. Wüstenfeld, Göttingen 1833, II, 2; *Mir'ât al-canān*, II, 83-86; as-Subkî. *Tabaqāt aş-şafi'iyyat al-kubrā'* Kahire 1324, I, 270-274; *al-Bidāya wa 'n-nihāya*, X, 291-292, sene 224; *an-Nucūm az-zāhira*, II, 241, sene 224; *al-Muzhir*, II, 411-412, 464; *Buğya*, 376-377; *Kaşf az-zunūn*, 1457; *Şadarāt ad-dahab*, II, 54-55; Flügel, *Die Gramm.*, s. 85-87; *Nāma-i dānişvarān*, Tahran 1296—1324, I, 439-447; Br., *GAL*, I, 106, *Suppl.*, I, 116; *IA*, IV, 57 (*Ebū Ubeyd*, Brockelmann).

⁸ Ayrıca 222, 223, 227 veya 230 tarihinde, 67, diğer bir rivâyete göre 69 yaşında öldüğü rivayet edilir.

4. İbn as-Sikkî, Abū Yūsuf Ya'qūb b. İshāq, *Kitāb al-mudakkar wa' l-mu'annat*.

Kûfe gramercilerinin en mühimlerinden olan İbn as-Sikkî⁹, Huzistan'm Ahvaz mıntakasında Davraq köyü ahâlisindendir. Bununla beraber Bağdad'da doğduğu da rivâyet edilir. Babasından ve devrinin büyük dil âlimlerinden kuvvetli bir tahsil gördükten sonra, Arapçadaki vukufunu artırmak için, bedevîler arasında dolaşmıştır. İlmî ve eserleriyle haklı bir şöret kazanan İbn as-Sikkî, İbn Tâhir'in çocuklarına, hattâ daha sonra Halife al-Mutavakkil'in oğlu al-Mu'tazz'a hoca ta'yin edilmiştir. Alevîliğini halifeden bile gizlemeyişi, 5 Receb 244/17 Birinci teşrin 858'de¹⁰ 58 yaşında iken öldürülmesine sebep oldu.

İbn as-Sikkî'in bu adla bir eser yazdığı, *al-Fihrist* (s. 73), *Wafayât al-a'yân* (II, 441), bunlardan naklen Flügel, *Die Gramm.* (s. 160) ve Br., *GAL* (I, 117)'dan öğreniliyor.

İbn as-Sikkî'in bu eseri de, bundan evvelkiler gibi, hâlen ele geçmemiştir.

5. Abū Hâtim Sahl b. Muḥammad as-Sicistânî, *Kitāb al-mudakkar wa' l-mu'annat*.

Abū Hâtim as-Sicistânî¹¹, Basra mektebine mensup diltcilerin

⁹ *Tabaqât an-nahwîyyîn*, s. 221-223; *al-Fihrist*, s. 72-73; *Târîx al-Bağdâd*, XIV, 273-274; *Nuzha*, s. 238-241; *İrşâd*, VII, 300-302; *Wafayât al-a'yân*, II, 408-411; *Mir'ât al-canân*, II, 147-149; *al-Bidâya wa' n-nihâya*, X, 346, sene 244; *an-Nucûm az-zâhira*, II, 317-318, sene 243; *al-Muzhir*, II, 464; *Buğya*, s. 418-419; *Şadarât ad-dahab*, II, 106, sene 244; Flügel, *Die Gramm.*, s. 158-161; *Nâma-i dânişvarân*, I, 396-401; Haffner, *Talâta kutub fi' l-addâd* (nâşir tarafından İbn as-Sikkî'in terceme-i hâli ve eserlerinin mufassal bir listesi verilmiştir); Br., *GAL*, I, 117; *Suppl.*, I, 180; *IA*, IV, I. kısım, 874. (*İbnüssikkî*, Moh. Ben Cheneb).

¹⁰ Zikredilen kaynakların bir kısmında ölüm tarihi 243 ve 244 olarak tesbit edilmektedir.

¹¹ *Axbâr an-nahwîyyîn*, s. 93-96; *Tabaqât an-nahwîyyîn*, s. 100-103; *al-Fihrist*, s. 58-59; *Nuzha*, s. 251-254; Yâqūt al-Hamawî, *Mu'cam al-buldân*, nşr. Wüstenfeld, Leipzig 1866-1870, III, 94; *İrşâd*, IX, 263-265; *İnbâh ar-ruwât*, I, 58-64 (ayrıca bk. nâşirin zikrettiği kaynaklar); *Wafayât al-a'yân*, I, 273-275; *Mir'ât al-canân*, II, 156; *al-Bidâya wa' n-nihâya*, XI, 2-3, sene 248; Şamsaddin Muḥammad al-Cazarî, *Kitāb gâyat an-nihâya fi' tabaqât al-qurrâ'*, nşr. G. Bergsträsser, Kahire 1933, s. 320, Nr. 1403; *an-Nucûm az-zâhira*, II, 332, sene 250; *al-Muzhir*, II, 445, 464; *Buğya*, s. 265; *Kaşf az-zunûn*, s. 1457; *Sullam al-wuşûl*, vr. 107a; *Şadarât ad-dahab*, II, 121; Flügel, *Die Gramm.*, s. 87-89; *Nâma-i dânişvarân*, I, 401-405; Haffner, *Talâta kutub*

en büyüklerinden biridir. Aynı zamanda, Kur'ânî ilimlerde devrinin sayılı âlimlerindendi. Abû Zayd al-Anşârî, Abû 'Ubayda ve al-Aşma'î'den okumuştur. Yetiştirdiği talebeler arasında da İbn Durayd (321/933) ve al-Mubarrad (285/898) gibi tanınmış dilciler vardır. Basrada 255 / 868 — 69'de ¹² öldüğü zaman doksanına yaklaşmış bulunuyordu.

Abû Hâtim'in *Kitâb al-mudakkar wa'l-mu'anna't*'i, *al-Fihrist* (s. 58), *İnbâh ar-ruwât* (I, 62), *Wafayât al-a'yân* (I, 274), *Kaşf az-zunûn* (s. 1457) ve *Nâma-i dânişwarân* (I, 405)'da zikredilmiştir. Bu eserin, halen bilinen yegâne nüshası Prof. Ahmed Ateş tarafından bulunmuştur ¹³. Zira, müellifin, daha evvel bilinen *K. at-tadkîr wa't-ta'nîf*'inin ¹⁴ bahis mevzuu olan eserle mukabelesi, aşağıda görüleceği gibi, bunun ba'zı bablarının hulâsası olduğunu göstermiştir.

Abû Hâtim'in *K. al-mudakkar wa'l-mu'anna't*'i, İbn al-Anbârî'nin aynı mevzua dâir aynı adı taşıyan eserinden sonra (nr. 18), bu sahadada en mufassal te'liftir. Esâsen mevcut eserlerin müşahedesıyla birlikte ba'zı tarihî kayıtlardan da ¹⁵, şimdiki hâlde bu mevzuun en geniş eseri olduğu anlaşılan İbn al-Anbârî'nin te'lifi de esas itibariyle bu eser üzerine kurulmuş gibidir.

Abû Hatim, kitabına: "Fasâhat, taşıyanı yükselten, zarîf (asîl) olanın asaletini artıran bir ziynettir, mürüvvettir ¹⁶. Nitekim, *kişinin mürüvveti lisanında gizlidir*, denir. İnsan güzel ve fasîh konuşursa, hâli pejmürde, görünüşü hakîr bile olsa nazarlarda büyür. . . " diye başlar. Aksine olarak fasâhatte kusur edenlerin, görünüşleri göz-alıcı bile bulunsa ayıplanacaklarını ilâve eder. Ona göre fasâhatin ilk şartı isimlerde, fiillerde ve nat'lerde tezkîr ve te'nîs bilgisidir. . .

fi'l-addâd (Abû Hatim hakkında bir bibliyografya ile terceme-i hâli ve eserlerinin mufassal bir listesi için bk. s. 158-162); *Hadiyyat al-'arifîn*, I, 412-413; Br., *GAL*, I, 107; *Suppl.*, I, 167; *IA*, IV, 28 (*Ebû Hâtim*, Goldziher); *EL*, yeni tab, I, 129 (*Abû Hatim al-Sidjîstânî*, B. Lewin).

¹² İşâret edilen kaynaklarda, ölüm yılı olarak ayrıca 248, 250 ve 254 seneleri zikredilir.

¹³ Ahmed Ateş, *Konya Kütüphanelerinde bulunan bazı mühim yazmalar* (*Belleten*, c. XVI, sayı 61, Ocak 1952, s. 55). Bu makalede yazmanın kütüphâne numarası 254 olacaktır.

¹⁴ Br., *Suppl.*, I, 167.

¹⁵ Bk. burada nr. 15.

¹⁶ *Murû'a* için bk. İbn Qutayba, *'Uyûn al-axbâr*, Kahire 1925/1343, I, 295 Şihâbaddin Ahmad an-Nuwayrî, *Nihâyat al-arab*, Kahire 1953, II, 64; Abû 'Omar Ahmad al-Andalusî, *K. al-'iqd al-farîd*, Kahire 1359, II, 292.

Bu *mukaddime*'yi aşağıdaki 33 *bab* takibetmektedir :

- باب المذکر والمؤنث 98 a
- » من بیان التانیث 104 a
- » عدد المذکر والمؤنث 105 a
- » علة سقوط الیاء من عدد المؤنث 108 a
- » من العدد معدون عن جیهته لا ینصرف فی النكرة 109 a
- » من المذکر والمؤنث (rütbî ve tevzî sayı sıfatlarına âit) 110 a
- » من الصفة (gene sayılara âit) 111 a
- » ثانی اثین 112 a
- » من العدد یمثل الکلام وفیه علی اللفظ مرّةً وعلی المعنی والاصل مرّةً 113 b
- » النعت المؤنث الذی لاشرکة فیه المذکر 115 b
- » الذی یجوز فیه مفعولة 121 a
- » ما جاء بغير هاء لان الغالب علی النوع الذکور 121 b
- » فعول فی صفة المؤنث 122 b
- » أجمع الذی، بینه و بین واحده هاء التانیث تم هو علی بنيتها وهيتها 124 b
- » ما یستوی فیه الذکر والأنتی 127 b
- » ما حذفوا فیه الیاء استعناء عنها وربّما أثبتوها ولو حذفتم لفهم الکلام 130 a
- » تقدیم فعل المؤنث 131 b
- » تصغیر المؤنث 134 b
- » بیان ما اجتمع علیه واختلّف فیه من المؤنث 136 a
- » المؤنث (şehir ve memleket adları) 181 a
- » اسماء قبائل العرب وجماعات الامم واسماء سور القرآن وحروف المعجم والظروف والاسماء المعدولة عن وجوها 182 a
- » باب المعدول عن وجهه 186 b
- » من الفصل بین المؤنث والمذکر فی الاسماء والافعال 188 a

- 190 a باب من اللغات
- 191 a تترك فيه فصل المؤنث من المذكر
- 191 b من الاضافة
- 193 a من التانيث والتذكير (kelimesine dâir ذو)
- 194 a من المذكر والمؤنث آخر (ye dâir هن)
- 194 b من المخاطبة
- 195 b من المؤنث (... kelimelerine dâir فسو ، غدر ، حبت ، نكم)
- 196 a من الفعل
- 197 b من المخاطبة
- 199 b من آخر

Abü Hatim, bu bablarda verdiği mâlûmatı, 200'e yakın beyitle tevsik eder. Kendilerinden en çok rivâyette bulunduğu âlimler, hocaları al-Aşma'î ve Abū Zayd al-Anşārî'dir.

Yukarıda da zikredildiği gibi, bugün, bu eserin ancak bir nüshası bilinmektedir. Bununla beraber, bu mevcut nüshanın tam oluşu, istinsah tarihi bakımından eskiliği ve bilhassa bir nahiv âlimi tarafından istinsah edilmiş olması, kaydedilmesi gereken mes'ud bir tesadüftür.

Mevûd yazma Konya'da Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde 254 numarada kayıtlı bulunan bir cildin 96 b - 200 a varaklarını işgal eder. Cildin sırtı meşin, üzeri ebrû kâğıt kablıdır. Eb'adı 201 × 146 (165 × 125) mm.dir. 12-16 satır arasında değişen harekeli nesihle 386 senesinin Rebiul'âhırında (996 Mart — Nisan), al-Hasan b. 'Alî as-Saqalî (ölm. 394/1004) tarafından istinsah edilmiştir. *Kitâb al-mudakkar wa'lmu'annat*'in istinsah ve mukabele kaydında (vr. 200 a) müstensih ismi geçmiyorsa da, aynı cild içerisinde aynı yılda, aynı yazıyla istinsah edilmiş olan birinci kitabın ferağ kaydından (95 a) bunu tesbit etmek mümkün olmaktadır¹⁷.

¹⁷ Ahmed Ateş, *aynı makale*, s. 63.

Kitab şöyle başlamaktadır (96b) :

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

كتاب المذکر والمؤنث من تألیف ابی حاتم السجستانی
قال ابو حاتم الفصاحة زينة و مروة نرفع الحامل و تزيد النبیة
نباهة و يقال . . .

6. Abū Ḥatim as-Sicistānī, [*Ixtiṣār*] *Kitāb at-tadkīr wa't-ta'nīt*.

Taymur Paşa Kütüphanesi'nde (Nr. lûgat 264) bulunan bu yazma¹⁸ yukarıda bahsedilen eserin bir kısmının, 136 a'dan 186 b'ye kadar olan üç bâbının, hulâsasından ibarettir. Bu varaklara isabet eden bâblardan ilk ikisindeki kelimeler alınmış, ba'zı izahat ve şâhitler bırakılmıştır. 182 a'da başlayan bâba gelince, risâlede, “kabîlelerin, ümmetlerin, Kur'ân'm sûrelerinin, alfabe harflerinin. . . isimleri de müennestir” meâlinde, âdetâ kitabın aslındaki başlık tekrarlanmak suretiyle, hulasa edilivermiştir. Bunun için, bu risâlenin esas itibariyle iki bâbın hulâsası olduğu da söylenebilir.

100×150 mm. eb'âdında 26 sahifeden teşekkül eden risâle 1. sahifede « اختصار التذکیر والتأنيث . الشخص مذکر . . . » şeklinde başlar ki, bu da yukarıda arzedilen hususa delâlet eden nüshada mevcut bir kayıddır. Nüshanın birinci sahifesinde eserin ve müellifinin adı şöyle kaydedilir :

كتاب التذکیر والتأنيث للعلامة ابی حاتم رحمه الله تعالى . . .
هو محمد شمس الدين أبو حاتم السجستانی . . .

Abū Ḥatim as-Sicistānī'nin “Şamsaddīn” lâkabını kullandığına dair tarihî kaynaklarda hiçbir işaret yoktur. Diğer taraftan Abū Ḥatim'in babasının adı “Muḥammad”, kendi adı ise “Sahl”dir. Esasen muayyen isimlerle muayyen lâkablarm kullanılabildiği, bu

¹⁸ Br., *Suppl.*, I, 167; Ahmed Ateş, *aynı makale*; Fu'ād Sayyid, *Fihrist al-mah-tutât al-muşawwara*, Kahire 1954, I, 344.

arada, Muhammad'lerin ekseriya Şamsaddîn lâkabını aldıkları da ma'lûmdur. Buna göre iki ihtimâl vârid olabilir: Bu çeşit lâkabların kullanılması Abû Hâtim'in asrından çok sonraları teammüm etmiş olduğuna göre, Şamsaddîn Muḥammad eseri ihtisar edenin adıdır ve müstensihinin biri, müellifle kitabı ihtisar edenin adlarını birleştirmiştir. Yahut da, müstensih, Abû Hâtim'i, aynı künyeyi taşıyan Muḥammad Şamsaddîn adlı birisiyle karıştırmıştır. Hangi ihtimal vârid olursa olsun, hakikat şudur ki, yapılan karşılaştırma neticesine göre, bu risâle bir evvelki eserden kısaltılmıştır ve üzerindeki müellifin adına âit kayıta hatâ vardır.

7. Abû 'Aşîda Aḥmad b. 'Ubayd b. Nâşih, *Kitâb al-mudakkar wa 'l-mu'annat*.

Abû 'Aşîda (273/286—87)¹⁹, aslen Deylemli olup Benî Hâşim'in âzadlı kölesi idi. Kûfe mektebine mensub nahiv âlimlerindedir.

Abû 'Aşîda'nın böyle bir eserinin bulunduğu *Fihrist*'te (s. 73), *Nuzha*'de (273), *İnbâh al-ruwât*'ta (s. 86), *Buğya*'da (144), *Kaşf az-zunûn*'da (s. 1457) ve *Sullam al-wusûl*'de (26 a) zikredilir.

8. Abu 'l-'Abbâs Muḥammad b. Yazîd al-Azdî al-Mubarrad, *Kitâb al-mudakkar wa 'l-mu'annat*.

Abu 'l-'Abbâs al-Mubarrad²⁰ 210/826'da Basra'da doğdu. al-Aşma 'înin talebelerindedir. Ayrıca Abû 'Omar al-Carmî (225/839—40), Abû 'Otmân al-Mâzinî (247/861—62) ve Abû Hâtim as-Sicistânî'den ders aldı. Bağdad'a geçerek orada müderrislik yaptı ve kıymetli talebeler yetiştirdi. Kûfeli âlimlerden Ta'lab (291/904) ile yaptığı münâkaşalar meşhurdur. Bağdad'da 285 senesi Şevvalinde (898 Eylûl - İlkteşrini) öldü²¹.

¹⁹ *Tabaqât an-nahwiyyîn*, s. 224; *al-Fihrist*, s. 73; *Târîx Bağdâd*, IV, 258-260; *Nuzha*, s. 270-272; *İrşâd*, III, 228-232; *İnbâh ar-ruwât*, I, 84-86 ve naşirin gösterdiği yerler; *Buğya*, s. 144; *Kaşf az-zunûn*, s. 1457; *Sullam al-wusûl*, vr. 26 a.

²⁰ *Axbâr an-nahwiyyîn*, s. 97-107; *Tabaqât an-nahwiyyîn*, s. 109-120; *al-Fihrist*, s. 59; *Târîx Bağdâd*, III, 380-387; *Nuzha*, s. 279-293; *İrşâd*, XIX, 111-122; *Wafayât al-a'yân*, I, 626-629; *Mir'ât al-canân*, II, 210-213; *al-Bidâya wa 'n-nihâya*, XI, 79-80, sene 285; *an-Nucûm az-zâhira*, III, 117, sene 285; *al-Muzhîr*, II, 408-409, 464; *Buğya*, s. 116; *Miftâh as-sa'âda*, I, 131-132; *Şadarât ad-dahab*, II, 190-191; Flûgel, *Die Gramm.*, s. 93; Br. *GAL*, I, 108; *Suppl.*, I, 168-169; *ET*, III, 664-665 (*al-Mubarrad*, Brockelmann).

²¹ Doğum tarihi için 206, 207 ve 216; ölüm tarihi için 282, 286 tarihleri de rivâyet edilir.

Al-Mubarrad'in, *al-Fihrist* (s. 59), dolayısıyla de Flügel, *Die Gramm.*'da (s. 92) zikredilen *K. al-mudakkar wa'l-mu'annat*'inin Abū 'Alī al-Fārisī rivâyetiyle bir nüshası mevcuttur²².

9. Abū Muḥammad al-Qāsim b. Muḥammad b. Başşār al-Anbārī, *Kitāb al-mudakkar wa'l-mu'annat*.

Al-Anbārī²³ hicrî üçüncü asrın sonlarında Bağdad'da yaşamış büyük bir hadîs ve lisan âlimidir. 304 senesi Zilka'desi/917 Nisanında ölmüştür²⁴. *Al-Fihrist* (s. 75), *İrşād* (XVI, 317), *Wafayāt al-a'yân* (I, 637), *Kaşf az-zunûn* (s. 1457) ve Flügel, *Die Gramm.* (s. 172)'da te'lifâtı arasında, *K. al-mudakkar wa'l-mu'annat* adlı bir eser zikredilmektedir.

10. Abū Ca'far Aḥmad b. Muḥammad²⁵ at-Tabarī, *Kitāb al-mudakkar wa'l-mu'annat*.

Abū Ca'far at-Tabarī²⁶ üçüncü hicrî asrın sonunda yaşamış Basralı nahiv âlimlerindedir. 304/916—17 veya 305/917—18 senesinde Bağdad'da ölmüştür.

Al-Fihrist (s. 60), *Tārîx Bağdād* (V, 126), *İrşād* (IV, 193), *İnbâh ar-ruwât* (I, 128), *Buğya* (s. 169) ve *Die Gramm.* (s. 151)'da zikredilen eserleri arasında bir de *K. al-mudakkar wa'l-mu'annat* vardır.

11. Abū Mūsā Sulaymān b. Muḥammad b. Aḥmad al-Bağdādī al-Hāmid, *Risāla mā yudakkar wa yu'annat min (a'dā') al-insān wa'l-libās*.

²² Habīb Zayyāt, *Xazā'in al-kutub fī Dimaşq*, s. 36, Nr. 113.

²³ *Tabaqāt an-nahwiyyîn*, s. 228; *al-Fihrist*, s. 75; *Tārîx Bağdād*, XII, 440-441; *İrşād*, XVI, 316-319; *Wafayāt al-a'yân*, I, 637-638 (burada oğlu İbn al-Anbārī'nin terceme-i hâli arasında mâlûmat verilmektedir); *Muzhir*, II, 413, 466; *Buğya*, s. 380; *Kaşf az-zunûn*, s. 1457; Flügel, *Die Gramm.*, s. 168-172; *İA*, IV, 266 (*Enbârî*, Brockelmann).

²⁴ Safer 305/Haziran - Temmuz 917, de öldüğü de rivâyet edilir.

²⁵ Hakkında pek az mâlûmat bulunan bu gramercinin terceme-i hâlimden bahseden kaynaklar, künyesini tesbit ederken, ikinci batundan itibaren ihtilâfa düşerler.

²⁶ *Tabaqāt an-nahwiyyîn*, s. 219, bk. naşirin notu; *al-Fihrist*, s. 60; *Tārîx Bağdād*, V, 125-126; *Nuzha*, s. 305; *İrşād*, IV, 193-194; *İnbâh ar-ruwât*, I, 128, ayrıca bk. naşirin verdiği bibliyografya; *Buğya*, s. 179; Flügel *Die Gramm.*, s. 150-151.

Al-Hāmid al-Bağdādî²⁷ Kûfe mektebinin en mühim simâlarından birisidir. Abu'l-'Abbās Ta'lab'den okumuş ve onun halefi olmuştur. Ta'lab ile kırk senelik müsâhabeti vardır. Onun Kûfe ve Basra mekteplerinin görüşlerini birleştirdiğini söyleyenler olmuşsa da, daha çok Kûfe'ye bağlıydı. Kavgacı ve aksi mizaçlı olduğu için al-Hāmid lâkabiyle anıldığı rivâyet edilir. Zilhicce 305/Mayıs 918'te Bağdad'da ölmüştür.

Al-Hāmid'in mezkûr risâlesinin bir nüshası Escorial'dadır²⁸. Bu nüsha, Nizâmiye Medresesi'nde nahiv ve edebiyat müdderrisliğinde bulunmuş, devrinin en büyük dilcilerinden biri olan al-Cawālîqî²⁹ tarafından istinsah edilmiş bir mecmuanın yedinci risâlesi olup 69.-74. varakları işgal etmektedir. İstinsah tarihi Cemâziyel'evvel 499/İkinci-kânun 1106'dır.

Aynı risâlenin Bayezit nüshası O. Rescher tarafından tavsif edilmiştir³⁰. Üçüncü bir yazması ise Kahire'de Dâr al-Kutub al-Mışriyya'dedir³¹.

12. Abū Bakr Aḥmad b. al-Hasan³² b. al-'Abbās b. al-Farac b. Şuqayr, *Kitâb al-mudakkar wa'l-mu'annat*.

Abū Bakr Aḥmad b. al-Hasan³³ Kûfe mektebine mensup dilcilerden olup rivâyetleriyle meşhurdur. 317 senesinin Saferi/929 Martında ölmüştür.

Nuzha (s. 319), *İrşād* (IV, 11), *İnbâh ar-Ruwât* (I, 34-35); *Buğya*

²⁷ *Tabaqât an-nahwiyyîn*, s. 170; *al-Fihrist*, s. 79; *Nuzha*, s. 306-307; *İrşād*, XI, 254-255; *İnbâh ar-ruwât*, II, 21-22 (ayrıca bk. nâşirin notta gösterdiği yerler); *Buğya*, 262-263; *Sullam al-wuşûl*, vr. 105 b.

²⁸ Derenbourg, E. Levi-Provençal, *Les Manuscrits arabes de l'Escorial*, III, Paris 1928, s. 221-223, nr. 1705.

²⁹ Abū Maşşūr Mawhûb b. Aḥmad b. Muḥammad b. al-Xidr al-Cawālîqî (466—15 Muharrem 539/1073—19 Temmuz 1144) için bakınız: *Nuzha*, 473-478; *İrşād*, XX, 205-207; *Wafayât al-a'yân*, II, 187-188; *al-Bidâya wa'n-nihâya*, XXII, 220, sene 540; *an-Nucûm az-zâhira*, V, 277, sene 540; *Buğya*, s. 401; *Şadarât ad-dâhab*, IV, 127; *Nâma-i dânişwarân*, I, 594-597; Br., *GAL.*, I, 280; *IA*, III, 113 (*Cevâlikî*, Brockelmann). Bir kısım kaynaklar ölüm tarihini 540/1145 olarak rivâyet ederler.

³⁰ *Monde Oriental*, VII, 1913, s. 108, Nr. 1378, 2.

³¹ *Fihrist al-kutub al-'arabiyyat al-mawcûda bi'd-Dâr*, Kahire 1926, II, 15.

³² *al-Fihrist*'te babasının adı Muḥammad'dir.

³³ *Nuzha*, s. 315; *İrşād*, IV, 11; *İnbâh ar-ruwât*, I, 34-35; *Buğya*, s. 300-301; *Sullam al-wuşûl*, vr. 18 b; Flügel, *Die Gramm.*, s. 211-212.

(s. 131), *Kaşf az-zunun* (s. 1457), *Sullam al-wuşûl*, vr. 18b ve *Die Gramm.* (s. 211)'da eserleri arasında bahis mevzuu kitabı da kaydedilmektedir.

13. İbn Kaysân, Abu 'l-Hasan Muḥammad b. Aḥmad, *Kitāb al-mudakkar wa 'l-mu'annat*.

İbn Kaysân³⁴ hem Basra, hem Kûfe mektebinin görüşünü tahsil etmişti. Çünkü o, al-Mubarrad ve Ta'lab'den okudu. Bununla beraber Basra'ya temâyülü fazla idi. 320/932'de öldü³⁵.

İbn Kaysân'ın *Kitāb al-mudakkar wa 'l-mu'annat*'i *al-Fihrist*'te (s. 81), *İrşād*'da (XVII, 139) ve *Sullam al-wuşûl*'de (vr. 190) diğer eserleri arasında zikredilir.

14. Abu 'l-Husayn 'Abdallāh b. Muḥammad b. Sufyān al-Xazzāz, *Kitāb al-mudakkar wa 'l-mu'annat*.

Abu'l-Husayn al-Xazzāz³⁶, al-Mubarrad ve Ta'lab'in talebesidir. Kur'ânî ilimlere âit eserleriyle meşhurdu. Rebiul'evvel 325/İkincikânun 937'de vefat eden bu nahiv âliminin eserleri arasında, *al-Fihrist*'te (s. 83), *Nuzha*'de (s. 330), *Buğya* (s. 288), *Kaşf az-zunun* (s. 1457), *Sullam al-wuşûl* (vr. 123a) ve *Die Gramm.*'da (s. 206) *Kitāb al-mudakkar wa 'l-mu'annat* adlı bir eserden de bahsedilmektedir.

15. Abū Bakr 'Abdallāh b. Muḥammad b. Şuqāyr, *Kitāb al-mudakkar wa 'l-mu'annat*.

³⁴ *Tabaqāt an-nahwiyyin*, s. 170-171; *al-Fihrist*, s. 81; *Nuzha*, s. 301-302; *İrşād*, XVII, 137-141; *Tahdīb al-asmā'*, 3. 791; *Mir'āt al-canān*, II, 236; *Muzhir*, II, 465; *Buğya*, s. 8; *Miftāh as-sa'āda*, I, 138, *Sullam al-wuşûl*, vr. 140 a; *Şadarāt ad-dahab*, II, 233, sene 299; Flügel, *Die Gramm.*, s. 98; Br., *Suppl.*, I, 170.

³⁵ Zikredilen kaynakların bir kısmında ölüm tarihi Zilka'de 299/Mayıs veya Haziran 911, 301/923—24 olarak kaydedilirse de, *İrşād* (s. 141) ve *Muzhir* (s. 465)de 320 olması gerektiğine dâir sarih kayıd vardır.

³⁶ *al-Fihrist*, s. 82; *Tārīx Bağdād*, X, 123; *Nuzha*, s. 329-330; İbn al-Atîr, *al-Lubāb fî tahdīb al-asma'*, nşr. H. al-Qudsi, Kahire 1356, I, al-Xazzār maddesi; *İnbāh ar-ruwāt*, II, 130, 135 (Bu eserde al-Xazzār'ın terceme-i hâli iki def'a geçmekte ve nâşir her ikisinde de bir birini tamamlayan birer bibliyografya vermektedir); *Buğya*, s. 287-288; *al-Bidāya*, XI, 188; *an-Nucūm az-zāhira*, III, 263; *Kaşf az-zunun*, s. 1457; *Sullam al-wuşûl*, vr. 123 a; *Die Gramm.*, s. 205-206. İbn Tağribirdî, al-Xazzār'ın vefat târihini 326 olarak tesbit eder. Yukarıda zikredilen kaynaklarda, müellifin nisbesi, künyesi ve dedesinin adı da pek farklı rivayet edilir. Künyesi *Buğya*'da Abu'l-Hasan diye geçer. Nisbesi "al-Carrār" (: *an-Nucūm az-Zāhira*, ayrıca bk. nâşirin notu), "al-Cazzār" (: *Nuzha*), "al-Hazzār" (*al-Lubāb*, *Sullam al-wuşûl*)... şekillerinde rivâyet edilir. Dedesinin adı da bazan "Şuqayr" olarak geçer (*al-Fihrist*, *Die Gramm.*).

İbn Şuqayr, hicrî III. asrın sonları ve IV. asrın başlarında yaşayan bir nahiv âlimidir. İki mektebin, Basra ve Kûfe'nin görüşlerini te'lif etmiştir. *Al-Fihrist*'te (s. 83) ve *İnbâh ar-ruwât*'ta (II, 135) eserleri arasında bir de *Kitâb al-mudakkar wa 'l-mu'annat*'ten bahsedilir.

16. Abu 't-Tayyib Muḥammad b. Aḥmad b. İshâq b. Yahyâ al-Waşşâ', *Kitâb al-mudakkar wa 'l-mu'annat*.

Rivâyetlerinin doğruluğu ile tanınan al-Waşşâ'³⁷, al-Mubarrad ve Ta'lab'in talebelerinden olup, Bağdad mektebine mensuptur. 325/939—40'te ölmüştür. Bahis mevzuu eseri, *al-Fihrist* (s. 85), *İrşâd* (XVII, 133), *Buğya* (s. 7), *Sullam al-wuşûl* (vr. 190b) ve *Die Gramm.*'da (s. 212) zikredilmektedir.

17. Abū Bakr Muḥammad b. 'Otmân b. Masîh al-Ca'd aş-Şaybânî, *Kitâb al-mudakkar wa 'l-mu'annat*.

İbn Kaysân'ın arkadaşı ve talebesi olan al-Ca'd aş-Şaybânî'nin³⁸ vefat tarihi sarîh olarak bilinmiyor. *İrşâd* müellifine göre 320 küsurda ölmüştür. *Nuzha* haric, gösterilen diğer kaynaklarda *Kitâb al-mudakkar wa 'l-mu'annat* adlı bir eserinden bahsedilmektedir.

18. Abū Bakr Muḥammad b. al-Qâsim b. Muḥammad b. Başşâr al-Anbârî, *Kitâb al-mudakkar wa 'l-mu'annat*.

İbn al-Anbârî³⁹ yukarıda bahsedilen Abū Muḥammad al-Qâsim al-Anbârî'nin oğlu olup, 11 Receb 271/3 Birincikânun 885'te doğdu. Babasından, Ta'lab'den ve devrinin diğer âlimlerinden okumuştur. Kûfe mektebinin en mühim sîmâlarındandır. Hâfızasmm son derece kuvvetli olduğu, yalnız Kur'ân için, şâhit olarak, üç bin beyit ezber

³⁷ *Fihrist*, s. 85; *Târîx Bağdâd*, I, 253-254; *Nuzha*, s. 374; *İrşâd*, VII, 132-134; *al-Bidâya wa 'n-nihâya*, XI, 188, sene 325; *Buğya*, s. 7-8; *Sullam al-wuşûl*, Vr. 2190 b; *Kaşf az-zunûn*, s. 1457; *Die Gramm.*, s. 212; Br., *GAL*, I, 124; *Suppl.*, I, 164, 189.

³⁸ *Fihrist*, s. 82; *Târîx Bağdâd*, III, 47; *Nuzha*, s. 382; *İrşâd*, XVIII, 250-251; *İnbâh ar-ruwât*, I, 129; *Buğya*, s. 72; *Sullam al-wuşûl*, vr. 215 b; *Kaşf az-zunûn*, s. 1457; *Die Gramm.*, s. 220.

³⁹ *Tabaqât an-nahwîyyîn*, s. 171-172; *al-Fihrist*, s. 75; *Târîx Bağdâd*, III, 181-186; *Nuzha*, s. 330-342; *İrşâd*, XVIII, 306-318; *Wafayât al-a'yân*, I, 637-638; ad-Dahabî, *Tadkirat al-huffâz*, Haydarâbâd (tarihsiz), III, 60; *Mir'ât al-canân*, II, 294; *al-Bidâya wa 'n-nihâya*, XI, 196, sene 328; *an-nucûm az-zâhira*, III, 269, sene 328; *al-Muzhîr*, II, 416; *Buğya*, 91-92; *Miftâh as-sa'âda*, I, 146; *Kaşf az-zunûn*, 1457; *Sullam al-wuşûl*, 222 b; *Şadarât ad-dahab*, II, 315-316; *Die Gramm.*, s. 168-172; Br., *GAL*, I, 119; *Suppl.*, I, 182; *IA*, IV, 266 (*Enbârî*, Brockelmann).

327/939'da öldüğü de rivâyet edilir (*Buğya*, 92).

bildiği rivâyet edilir. İbn al-Anbārî Zilhicce 328/Eylül 940'da 57 yaşında Bağdad'da öldü.

İbn al-Anbārî'nin terceme-i hâlinden bahseden kaynakların ekseri *K. al-mu'dakkar wa l-mu'anna'*ini kaydederler. Hattâ bunlardan *Târîx Bağdad'*da (III, 184), *Nuzha'*de (s. 332), *İrşâd'*da (XVIII, 312) ve *Wafayât al-a'yân'*da (I, 638) bu eserin sahasının en geniş te'lifi olduğu da ilâve edilir.

Bu eserin görülebilen nüshaları şunlardır⁴⁰ :

1. Beşir Ağa (Eyyub) Kütüphanesi, Nr. 179. Mevcut nüshaların en eskisidir. Esâsen, ileride bahsedileceği gibi, diğer iki yazma da bundan istinsah edilmiştir. Üzeri ebrûlu kâğıd kaplı, sırtı meşin, şîrâzeli ve mukleblî bir cild içinde 209 varaktır. Kâğıdı bej, kalın, az ahârlıdır. Kahverengi bir mürekkeple ve baştan başa harekeli, okunaklı bir Arap neshiyle yazılmış, sonradan, dikkatle mukabele ve tashih görmüştür. Satır adedi ekseriyya 15, ba'zan 14, 16, 17, 18'dir. Nüsha 160×237 (115×185) mm. eb'âdmdadır.

Eser, 520 Saferinde (1126 Şubat veya Martı) Hibatallâh b. al-Hasan b. Ya'qûb al-Kâtib tarafından istinsah edilmiştir.

Baş :

قال ابو بكر محمد بن القاسم الانباري [.]⁴¹ تمام معرفة النحو والاعراب معرفة المذكّر والم [.] من ذكر مؤنثاً او انث مذكراً كان العيب لازماً له كلزومه من نصب مرفوعاً او حَقَصْرٍ منصوباً وانا مفسّر في كتابي هذا ان شاء الله التائيت والتذكير و مبين ذلك باباً باباً واصلاً واصلاً وفرعاً فرعاً . . .

Son :

. . . تم الكتاب المذكّر والمؤنث بعون الله ونطقه . . . وافق الفراغ في صفر سنة عشرين وخمسين مائة كتبه هبة الله بن الحسن بن يعقوب الكاتب

⁴⁰ Br., *Suppl.*, I, 182'de zikredilen Şehid Ali Paşa'da 2527 ve Lâleli'de 3525 numaralı yazmalar bu eser değildir. Ayrıca, *Suppl.*, II, 925'te Abû Muhammed al-Qâsim al-Anbârî'ye âit olarak kaydedilen nüsha İbn al-Anbârî'nindir.

⁴¹ Parantez içindeki noktalı yerler sahifenin üst ortasında vaktiyle hasara uğrayıp sonradan tâmir görmüş ve, belki bir başka nüsha tedarik edilemediği için, doldurulmadan bırakılmıştır. Baştan birkaç varak aynı yerden delinmiş ve tâmir edilmiştir. Diğer iki nüshanın istinsahında aynı yerlerin boş bırakılması, onların da bu yazmaya istinadettiğini göstermektedir.

Nüshanın 1a varakmda muhtelif vakıf, temellük ve kıraat kayıtları vardır. Bunlardan biri, devrinin sayılı âlimlerinden biri olan Mawhûb b. Aḥmad b. Muḥammad b. al-Xıdr al-Cawālîqî'ye ⁴² âit olup, bu kırâat kaydından, müstensih Hibattallah b. al-Ḥasan b. al-Ya'qûb al-Kâtib'in eseri mezkûr âlime okuduğu öğrenilmektedir. Kayıt şudur :

قرأ على الشيخ الجليل الفاضل ابو الحسن هبة الله بن الحسن الكاتب
احسن الله توفيقه هذا الكتاب من اوله الى آخره قراءة تصحيح وتبيين
وعارض به وكتب موهوب بن احمد بن محمد بن محمد بن الخضر
حامداً لله تعالى ومصلياً على [نبيه] وعلى آله في سنة عشرين
وخمسة مائة

Yazma baştan sona kadar al-Cawālîqî tarafından tashih edilmiştir.

2. Fâtiḥ Kütüphanesi, Nr. 4025. Arkası meşin, üzeri limon-küfü renginde kâğıd kaplı şîrâzeli, miklebli kenar-bendli bir cild içinde 4+212 varaktır. Kâğıdı, beyaz fligranlı, ince ve âhârlıdır. Bâzan harekeli, okunaklı bir ta'lîk ile yazılmıştır. Başlıklar ve müennesliklerinden veya müzekkerliklerinden bahsedilen kelimeler kırmızıdır. Her sahifede 15 satır vardır. Maḥmud b. Ca'far al-Kâtib tarafından Zilka'de 997/Ağustos veya Eylül 1589'de bundan önce tavsif edilen nüshadan istinsah edilmiştir (bk. 41. not). 185×207 (85×155) mm. eb'adındadır.

Baş: Beşir Ağa nüshasının aynıdır.

Son :

تم الكتاب المذكور والمؤنث بعون الله . . . قد وقع الفراغ من تحريره
يوم الاربعاء سلخ شهر ذى القعدة الحرام من شهر سنة ٩٩٧ على يد
اضعف العباد محمود بن جعفر الكاتب بالحكمة الشريفة الكاظمية . . .

Nüshanın baş tarafına sonradan ilâve edilmiş dört varakm ikisine ba'zı hatâlarla, fakat oldukça mufassal bir fihrist çıkarılmıştır. 1^a'da temellük ve vakıf kayıtları bulunmaktadır.

3. Âtîf Efendi Kütüphanesi, nr. 2595. Kenarları yıldız cedveli, orta şemseli, şîrâzeli, miklebli, kırmızı meşin bir cild içinde 3+106

⁴² Bk. 29 not.

varaktır. Kâğıdı, ince, beyaz ve krem karışık ve âharlıdır. Ba'zı kelime ve beyitler harekeli olmak üzere ekseriya ta'lîk ve ba'zan ta'lîk kırmasiyle yazılmıştır. Her sahifede yıldız çerçeve içinde 25 satır vardır. Bab başlıklarıyla bahis mevzuu olan müennes veya müzekker kelimeler kırmızıdır. Nüşanın baş tarafında, mufassal bir fihrist vardır. Eb'âdı, 145×246 (83×180)mm. dir. Eser, Xalil b. İsmâ'îl tarafından, 1155 tarihinde, kütüphanenin vâkîf ve bânisi Âtîf Efendi'nin oğlu Mehmed Emin Efendi'nin emriyle istinsah edilmiştir (106^a).

Baş: Diğer nüshaların aynıdır.

Bu nüshanın Atîf Efendi nüshasından nakledildiği kanaatini uyandıran deliller vardır. İlk varaklardaki, Beşir Ağa nüshasına dayanan boşluklarla baş taraftaki fihrist bu meyanda zikredilebilir.

Eserde geçen nakil ve rivâyetlerden, İbn al-Anbârî'nin, al-Farra', al-Aşma'î, İbn as-Sikkî gibi ba'zı âlimlerin bu mevzudaki eserlerinden, Sibavayh (177/793 den sonra)'in *al-Kitâb*'ından istifâde ettiği söylenebilir. Fakat yukarıda da kaydedildiği gibi, eserin asıl zeminini Abû Hâtim as-Sicistânî'nin *Kitâb al-mudakkar wa 'l-mu'annat*'i teşkil eder. Hemen her babda, her fasılda, Abû Hâtim'den uzun uzun nakiller yapan İbn al-Anbârî, ba'zan red ve tashih şeklinde bile olsa, onu zikretmeden geçemez. Kitabında şâhit olarak iradedilen beyitlerin büyük bir kısmını da gene ondan nakleder.

Eser şu babları ihtiva eder:

- 1 b باب تفصيل الاسماء والنوعت المؤنثة وذكر ما يجرى منها وما لا يجرى
19a « ذكر ما تدخله علامة تأنيث ولا تدخله من النوعت التي جاءت
على مثال فاعل
28a باب ما يستوى فيه مذكر والمؤنث مما التأنيث في المؤنث منه غير حقيق لازم
28b « تسمية علامات المؤنث وذكر ما يكون منها في الاسماء والافعال
والادوات
31 b باب شرح العلامات ونفصيلها
37 b « ما يذكر و يؤنث باتفاق من لفظه واختلاف من معناه
46 a « ما يذكر من اسماء الاعياد والايام والغدوات والعشييات
و بوعنث منهن

- 161 a باب المذکر الذی یجعل اسم کان ویجعل خبره مؤنثاً مقدماً علیه
 162 b » من نداء المذکر والمؤنث اذا نادیت مذکراً بغير التصریح باسمه
 164 a » ذکر افعال المؤنث اذا لاصقتها کان واذا فصلت بینها بشیء
 167 a » ذکر عدد المذکر والمؤنث
 179 a » ذکر المعدول عن جهته من عدد المذکر والمؤنث
 180 a » ذکر العدد الذی یُسَعْت به المذکر والمؤنث
 180 b » ثانی اثنین وثانية اثنتین وثالث وتلاثة تالثة ثلاث وما اشبه ذلك
 182 b » من المذکر والمؤنث
 184 a » ما یحمل الفعل علی لفظه فیذکر وعلی معناه فیؤنث
 188 b » الجمع بین المذکر والمؤنث
 190 a » من الجمع المؤنث
 191 b » ما جاء علی مثال فَعْلٌ وفَعْلُول من النعوت المؤنث
 193 b » ما جاء علی مثال فِعْلِلٍ وفَعَعَنْدٍ وفِعْعَلٍ وفِعْعَلٍ وفَعْعَلٍ من
 نعوت المذکر
 196 a باب ذکر تصغیر الاسماء المؤنثة التي لا تظهر فیها علامة التانیث
 199 b » ذکر تصغیر الاسماء المؤنثة التي تظهر فیها علامة التانیث
 201 a » من تصغیر الاسماء المؤنثة
 203 a » ما جاء من النعوت علی مثال فَعَعَلِی
 204 b » ذکر ما یؤمر به المذکر والمؤنث من هاتٍ وتعالٍ وهَتَمٌ وهاء
 206 b » الاشارة الی المذکر والمؤنث الغایین
 208 b » من المذکر والمؤنث (nun kullanılışı hakkında) ذو
 209 a » آخر من المذکر والمؤنث

19. İbn Durustawayh, Abū Muḥammad ‘Abdallāh b. Ca‘far al-Fārisī al-Fasawī, *Kitāb al-mudakkār wa ‘l-mu‘annaṭ*.

Aslen İranlı olan İbn Durustawayh ⁴³ al-Mubarrad'ın talebelerindedir. Basra'nın nahiv ve dil görüşlerine bağlı kalmış, Bağdad'da yaşamış ve orada 89 yaşında Safer 347/Nisan 958 tarihinde ölmüştür ⁴⁴.

İbn Durustawayh'in böyle bir eser te'lif ettiği *al-Fihrist*'te (s. 63) ve oradan naklen *Die Gramm.*'da (s. 105) kaydedilmektedir.

20. İbn Miqşam Abū Bakr Muḥammad b. al-Ḥasan b. Ya'qūb al-'Attār al-Muqri' al-Bağdādī, *Kitāb al-mudakkār wa 'l-mu'annat*.

İbn Miqşam ⁴⁵ Kūfe mektebine mensup nahiv âlimlerindedir. Ayrıca Kur'ânî ilimlerde büyük bir vukūfu vardı. 8 Rebi'ülâhır 354/15 Mart 965 tarihinde 89 yaşında öldü ⁴⁶.

al-Fihrist (s. 33), *İrşād* (XVIII, 153), *Kaşf az-zunūn* ve *Sullam al-wuşūl* gibi ba'zı kaynaklarda, eserleri arasında bir de *Kitāb al-mudakkār wa 'l-mu'annat* kaydedilir.

21. İbn at-Tustarī, Abu 'l-Ḥusayn Sa'īd b. İbrāhīm, *Kitāb al-mudakkār wa 'l-mu'annat*.

İbn at-Tustarī (360/971)'nin bu eserini, İbn an-Nadīm, *al-Fihrist*'te (s. 132), ve İsmâil Paşa *Kaşf az-zunūn zeyli*'nde (II, 330) ve *Hadiyyat al-'arifin*'de (I, 388) kaydeder.

22. İbn Xālawayh Abū 'Abdallāh al-Ḥusayn b. Aḥmad b. Xālawayh (Xālūya) al-Hamadānī, *Kitāb al-mudakkār wa 'l-mu'annat*.

İbn Xālawayh ⁴⁷ aslen Hemedan'lıdır. 314/926'te Bağdad'a

⁴³ *Tabaqāt an-nahwiyyin*, s. 127; *al-Fihrist*, s. 63; *Tārīx Bağdād*, IX, 428-429; *Nuzha*, s. 356-357; *İnbāh ar-ruwāt*, II, 113-114 ve ayrıca nâşir tarafından gösterilen yerler; *Wafayāt al-a'yân*, I, 315; *al-Bidāya wa 'n-nihāya*, XI, 223, sene 347; *al-Muzhir*, II, 258, 347, 466; *Buğya*, s. 279-280; *Miftāh as-sa'āda*, I, 136; *Sullam al-wuşūl*, vr. 119 a; *Şadarāt ad-dahab*, II, 375; *Die Gramm.*, 105-106; *Nāma-i dānişwarān*, I, 577; *Hadiyyat al-'arifin*, I, 446.

⁴⁴ İbn an-Nadim, 330 küsurda öldüğünü yazar.

⁴⁵ *al-Fihrist*, s. 33; *Tārīx Bağdād*, II, 206-208; *Nuzha*, s. 360-363; *İrşād*, XVIII, 150-154; *İnbāh ar-ruwāt*, III, 100-103; *al-Bidāya wa 'n-nihāya*, XI, 259-260, sene 354; İbn al-Cazarī, *Gāyat an-nihāya*, II, 123-125; *an-Nucūm az-zāhira*, III, 343, burada müellifin künyesi "İbn Muqassim" olarak harekelenmiştir; *Buğya*, s. 36; *Kaşf az-zunūn*, s. 1457, buradaki "Abū Miqşam" her halde "İbn Miqşam" olmalıdır; *Sullam al-wuşūl*, vr. 202 a; *Şadarāt ad-dahab*, III, 16; *Die Gramm.*, s. 179-180.

⁴⁶ Ölüm tarihi için hicrî 351, 353, 358, 360, 362 seneleri de zikredilir.

⁴⁷ *al-Fihrist*, s. 84; *Nuzha*, s. 383-385; *İrşād*, IX, 200-205; *İnbāh ar-ruwāt*, I, 324-327; *Wafayāt al-a'yân*, I, 197-198; *Mir'āt al-canān*, II, 394-395, sene 370; *Tabaqāt aş-şāfi'iyya*, II, 212-213; *al-Bidāya wa 'n-nihāya*, XI, 297, sene 370; *an-Nucūm*

gelip yerleşmiş, İbn Durayd ve İbn al-Anbārī gibi âlimlerden Kur'ân ve hadîs ilimleri, sarf, nahv ve edebiyat okumuştur. Sonra Şam'a geçti, Sayf ad-Davla'nın çocuklarına muallimlik yaptı. Haleb ve Hıms'ta bulundu; 370/980—81 tarihinde Haleb'de öldü.

İbn Xälavayh'in bugün elimizde bulunmayan *Kitâb al-mudakkar wa 'l-mu'annat*'i, *al-Fihrist* (s. 84), *İrşād* (IX, 204), *İnbâh ar-ruwât* (I, 325), *Mir'at al-canân* (II, 395), *Buğya* (s. 232) ve *Sullam al-wuşûl* (vr. 81a) ile bunlardan naklen, diğer bazı eserlerde, bu arada Flügel'in zikredilen eserinde (s. 231) kaydedilmektedir.

23. İbn aş-Şimşâtî, Abu 'l-Hasan 'Alî b. Muḥammad al-'Adawî aş-Şimşâtî (as-Sumaysâtî), *Kitâb al-mudakkar wa 'l-mu'annat*.

İbn aş-Şimşâtî⁴⁸, Abū Ta'lab b. Naşir ad-Davla b. Ḥamdân'a ve kardeşine muallimlik ve sonra nedimlik yapmıştır. Şairliği, gramere ve edebiyata dâir eserleri, hıfzı ve rivâyetleriyle meşhurdur. 380/990 târihinde ölmüştür.

İsmâil Paşa, *Kaşf az-zunûn zeyli*'nde (II, 330) ve *Hadiyyat al-'arifîn*'inde (I, 683) böyle bir eserin bulunduğunu kaydeder.

24. Abu'l-Faḥ 'Otmân b. Cinnî, *Kitâb al-mudakkar wa 'l-mu'annat*.

İbn Cinnî⁴⁹, Musul'da doğdu. Bir yunanlı kölenin oğludur. Tahsiline Musul'da başlayarak, Abū 'Alî al-Fârisî'den edebiyat ve

az-zâhira, IV, 139, sene 370; *al-Muzhir*, II, 421, 466; *Buğya*, s. 231-232; *Kaşf az-zunûn*, s. 1457; *Sullam al-wuşûl*, vr. 81 a; *Şadarât ad-dahab*, III, 71-72; *Nâma-i dânişwârân*, I, 491-493; Flügel, *Die Gramm.*, s. 230-232; *Hadiyyat al-'arifîn*, I, 306; Br. *GAL*, I, 125; *Suppl.*, I, 190; H. Ritter, *Ayasofya Kütüphanesinde tefsir ilmine âit arabça yazmalar (Tütükiyat Mecmuası, VII - VIII, cüz II, s. 9-10)*, ayrıca bu makalede gösterilen yerler; *İA*, V, 1. kısım, s. 744 (*İbn Hâleweyh*, C. Van Arendonk). *İnbâh ar-ruwât*'ta babasının adı "Muhammad"dir.

⁴⁸ *al-Fihrist*, s. 154; *İrşād*, XIV, 240-244; *Kaşf az-zunûn zeyli*, II, 330; *Hadiyyat al-'arifîn*, I, 682-683. Br. *GAL*, II, 367; *Suppl.*, I, 251.

⁴⁹ *al-Fihrist*, s. 87; *Târîx Bagdâd*, XI, 311-312; *Nuzha*, s. 406-409; *İrşād*, XI, 81-115; *İnbâh ar-ruwât*, II, 335-340, ayrıca naşirin gösterdiği yerler; *Wafayât al-a'yân*, I, 394-395; *Mir'at al-canân*, II, 445, sene 392; *al-Bidâya wa 'n-nihâya*, XI, 331, sene 392; *an-Nucûm az-zâhira*, IV, 205, sene 392; *al-Muzhir*, II, 467; *Buğya*, s. 322; *Kaşf az-zunûn*, s. 1457; *Sullam al-wuşûl*, vr. 144 a; *Şadarât ad-dahab*, III, 140-141; *Nâma-i dânişwârân*, I, 169-171; O. Rescher, *Studien über Ibn Cinnî (Zeitschr. f. Assyriologie, 1909, XXIII, s. 1-54)*; aynı müellif, *Das Kitâb el-mudakkar wa'l-mu'annat des Ibn Cinnî (Le Mond Oriental, 1914, VIII, s. 193-202)*; *Die Gramm.*, s. 248-252; *Hadiyyat al-'arifîn*, I, 652; Br. *GAL*, I, 125; *Suppl.*, I, 191-193;

Ahmad b. Muḥammad al-Mawṣilī aş-Şāfi'î al-Axfaş'ten nahv okudu. Hocası al-Fārisi ile beraber uzun müddet Sayf ad-Dawla ve 'Adud ad-Dawla'nin yanında kalmış; hocasının ölümü üzerine, onun halefi olarak Bağdad'da ders okutmuş ve Safer 392/1001-2 tarihinde 70 yaşında ölmüştür.

İbn Cinnî'nin zikredilen kaynakların çoğunda kaydedilen *Kitâb al-mudakkar wa 'l-mu'annat*'i, keyfiyetleri kıyâsi olmaktan ziyade semâî olan kelimeleri tesbit eden bir risâledir. Bu eserin İsmâil Sâib Efendi Kütüphanesinde bulunan 688 tarihli bir nüshası O. Rescher tarafından *Le Monde Oriental* (VIII, 1914, s. 193-202)'de neşredilmiştir. Ayrıca, İbn Cinnî'nin İbn as-Sikkî't'in bu mevzu'daki eserini şerh ettiğine dair müellifin icâzesinde bir kayıt vardır. Bununla beraber, bu icâzede, eserin henüz tamamlanmamış olduğu da ilâve edilmektedir.

Bu eserin diğer bir nüshası Şehid Ali Paşa Kütüphanesinde 2349/2 numaradadır (vr. 172a-173b). Siyah meşin, miklebli ve şîrâzeli bir cild içindedir. Kâğıdı kalın, koyu krem rengidir. Her sahifede 15 satır olmak üzere, okunaklı, harekeli bir Arap neshiyle yazılmış ve koyu kahverengine dönen mürekkebi, zamanla biraz hârelenmiştir. Eb'âdı 120×168 (85×110) mm.dir. Risâlenin sonunda tarih yoksa da, aynı yazıyla istinsah edilmiş bulunan (1^a-171^a varaklarını işgal eden) İbn ad-Dahhân (569/1165)'in *K. şarh al-durûs fi 'n-nahv*'inin ferağ kaydından (vr. 171^a) müstensihin Muḥammad b. İbrâhîm b. İshâq at-Tavârîxî olup, eseri Musul'da al-Madrasat al-Badriyya'de 3 Receb 653/9 Ağustos 1255 tarihinde istinsah ettiği öğrenilmektedir ki, İbn Cinnî'nin risâlesi de aşağı yukarı bu tarihlerde istinsah edilmiş olmalıdır.

Tavsif edilen nüsha, O. Rescher tarafından neşredilen nüshadan hem kısa hem de tertip bakımından farklıdır. Bu yazmada kelimeler diğerindeki gibi harf sırasına göre tertip edilmemiştir. Risâle şu üç küçük bâba ayrılır: a.

المؤنث الذي يروى، رواية ولا يجوز تدكيره بوجه

İA, V, 2. kısım, s. 710 (*İbn Cinnî*, J. Pedersen); Muḥammad 'Alî an-Naccâr, (*İbn Cinnî*, *al-Xaşâ'îş*, Kahire 1371'e ilâve ettiği mukaddime, ayrıca bk. bu mukaddime verilen bibliyografya).

IA'de "300'den önce" doğduğu kaydedilmekte, yukarıda zikredilen kaynakların bazılarında 302, 321, 322 tarihleri verilmektedir. Bunların tenkidi için bk. Muḥammad 'Alî an-Naccâr, göst. yer.

b. المؤنث الذى يجوز تكبيره c. المذكور الذى لا يجوز تأنيته بوجه
başlar:

قال ابوالفتح عثمان بن جني رحمه الله تعالى المؤنث الذى يروى رواية

25. Abu 'l-Cūd al-Qāsim b. Muḥammad b. Ramadān al-'Aclānī, *Kitāb al-mudakkar wa'l-mu'annat*.

Abu 'l-Cūd al-'Aclānī⁵⁰ hakkında pek az şey bilinmekte, VI. hicrî asrın sonlarında yaşayan bu dil âliminin, İbn Cinnî'nin tabakasından olduğu bildirilmekte, terceme-i hâli için gösterilen kaynakların hepsinde de, eserleri arasında, *Kitāb al-mudakkar wa'l-mu'annat* adlı te'lifi zikredilmektedir.

26. Kamāladdīn Abu 'l-Barakāt 'Abdaraḥmān b. Muḥammad b. 'Ubaydallāh b. Abi Sa'īd b. al-Anbārī, *al-Bulğa fi'l-farq bayn al-mudakkar wa'l-mu'annat*.

İbn al-Anbarī⁵¹ Rebiül'âhır 513/Temmuz 1119'da doğdu. Tahsilini Bağdad'da yaptı. al-Cawālīqî'den ve devrin diğer büyük âlimlerinden okudu. Neticede kendisi de, Nizâmiyye Medresesi'nde nahv tedris etti. Son günlerinde evine çekilerek ilim ve ibâdetle meşgul oldu. 9 Şâban 577/19 İkinci-teşrin 1181'de Bağdad'da öldü.

Dil ve edebiyat sâhalarında pek kıymetli eserler bırakan bu âlim ve şâirin *Buğya*'da (s. 302) ve *Kaşf az-zunûn*'da (s. 1457) zikredilen eserinin bir nüshası Üçüncü Almed Kütüphanesi'nde, 2729/7 numarada kayıtlıdır.

Bu risâlenin dâhil olduğu mecmua siyah meşin, orta ve kenar şemseli, şîrâzeli ve miklebli bir cild içinde 120 varaktır. *al-Bulğa* 88^b-90^b varaklarındadır. Bu risâle de, mecmuanın diğer risâleleri gibi, küçük mustatil şeklinde, mavisî galip, sâde bir müzehhep başlık taşır. Kâğıdı, koyu krem renginde, âharlı, filingranlıdır. Yazısı, ba'zan harekeli ta'liktir. Her sahifede yıldız çerçevede 25, ayrıca çerçevesiz hâşiyede 50 küçük satır bulunmaktadır. Eb'âdı 128×213

⁵⁰ *al-Fihrist*, s. 84; *İrşād*, XVII, 5; *Buğya*, s. 380; *Kaşf az-zunûn*, s. 1457; *Die Gramm.*, s. 232; *Hadîyyat al-'ârifîn*, I, 827.

⁵¹ *İnbâh ar-ruwât*, II, 169-171 ve nâşirin gösterdiği yerler; *Wafayât al-a'yân*, II, 350; *Mir'ât al-canân*, III, 408, sene 577; *Tabaqât aş-şâfi'iyya*, IV, 248; *Fawât al-wafayât*, I, 262; *al-Bidāya wa'n-nihāya*, XII, 310, sene 577; *an-Nucûm az-zâhira*, VI, 90, sene 577; *al-Muzhîr*, II, 421, 468; *Buğya*, s. 302; *Kaşf az-zunûn*, s. 1457; *Sullam al-wuṣûl*, vr. 130 a; *Hadîyyat al-'ârifîn*, I, 518-520; Br., *GAL*, I; *Suppl.*, I, 494-495.

(hâşiyeyle beraber 100×195) mm.dir. Mecmuada yazı değişmemektedir ve dördüncü risâlenin sonunda (24 a) 4 Zilhicce 964 tarihi vardır⁵².

Risâle şöyle başlar :

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الْمَتَّفِرِدِ بِجَلَالِ الْإِحْدِيَّةِ وَالصَّلَاةُ عَلَى نَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ وَعَدَّ فَقَدْ ذَكَرْتُ فِي هَذَا الْمُخْتَصَرِ سَلْخَةً فِي الْفَرْقِ بَيْنَ الْمَذْكَرِ وَالْمَوْثُثِ عَلَى سَبِيلِ الْإِخْتِصَارِ فَاللَّهُ تَعَالَى يَنْفَعُ بِهِ إِنَّهُ كَرِيمٌ غَفَّارٌ أَعْلَمُ أَنَّ الْمَذْكَرَ أَصْلَ الْمَوْثُثِ وَهُوَ مَا خَلَا مِنْ عِلْمَةِ التَّأْنِيثِ لَفْظًا وَتَفَرُّدًا وَهُوَ عَلَى ضَرْبَيْنِ أَحَدُهُمَا حَقِيقِي وَالْآخَرُ غَيْرُ حَقِيقِي

Bu eserde, önce birkaç satır içerisinde, müennes ve müzekker olarak kelimelerin iki kısma ayrıldığı, müennes kelimelerin neveleri, müenneslik alâmetleri zikredilerek lafzen veya takdîren müenneslik alâmeti taşımadıkları hâlde müennes kabul edilen kelimeler sayılır. Hemen her kelime için, ba'zan şâirlerden, fakat ekseriye *Kur'ân*'dan istişhadda bulunulur. Risâlenin sonlarına doğru (90^a, hâşiyeye) te'nis alâmeti taşımayan müennes sıfatlara ve müennes kelimelerin tasgîrine geçilir.

27. İbn al-Hâcib Camâladdîn Abû 'Amr 'Otmân b. 'Omar b. Abi Bakr b. al-Hâcib, *al-Qaşîdat al-muwaşşaha bi'l-asmâ' al-mu'annata*.

İbn al-Hâcib⁵³, Amir 'İzzaddin Müsak aş-Şalâhî'nin hâcibliğinde bulunan bir kürdün oğludur. 570/1175 senesi sonlarında, Mısır'da İsnâ'da doğdu. Tahsilini Kahire'de yaptı. Önce Kur'ânî ilimler ve mâlikî fikhî, sonra nahv ve edebiyat okudu. Şam'a giderek *Emeviyye Câmîinin* mâlikî zâviyesinde tedrisatta bulundu. Sonra Kahire'ye döndü ve oradan İskenderiyye'ye geçti; 26 Şevval 646/11 Şubat 1249'da vefat etti.

⁵² Bu mecmuada, Kamâladdin İbn al-Anbârî'ye âit sekiz risâle daha vardır.

⁵³ *Wafayât al-a'yân*, I, 395-396; *Mir'ât al-canân*, IV, 114-115, sene 646; *al-Bidâya wa'n-nihâya*, XII, 176; *an-Nucûm az-zâhira*, VI, 361, sene 646; *Buğya*, s. 324; *Sullam al-wuşûl*, vr. 145 a; *Şadarât ad-dahab*, V, 234-236; *Hadiyyat al-'arîfîn*, I, 654-655; Br, *GAL.*, I, 303-306; *Suppl.*, I, 531-539; *İA*, V, 2. kısım, 856 (*İbnülhâcib*, Moh. Ben Cheneb) ve son üç eserde gösterilen yerler.

Fıkh, arûz ve bilhassa gramere âit eserleri uzun zaman büyük bir rağbete mazhar olan İbn al-Hâcib'in bu kasîdesi 23 beyitten müteşekkil olup belli başlı semaî müennesleri sayar. Bu kasîde Maydânî'nin *as-Sâmî fi 'il-asâmî* (Tahran 1859)'sinde (s. 64-65), *al-Kâfiya*'nin 1866 ve 1889 tabî'lerinde, İbn 'Aqîl'in *Sarh al-Alfiya*'sinin 1872 baskısının sonunda basılmış; Haffner ve Cheikho tarafından neşredilmiştir (*Dix anciens traités de filol. ar.*, Beyrut 1908, s. 157). Ayrıca, ileride bahsedilecek olan 'Abderraîm Şafî Purî'nin *Darûrat al-adîb*'i ve Kemâl Paşa-zâde'nin risâlesiyle beraber bir mecmua hâlinde tab'edilmiştir (İstanbul 1309, s. 36-37).

Bu kasîdeye, İstanbul kütüphanelerinde, bilhassa mecmualarda tesadüf edilmektedir ki, şimdilik görülen nüshaları şunlardır :

1. Lala İsmâil Ef. Kütüphanesi, Nr. 706. Muhtelif eserlerden çıkarılmış notlardan yüze yakın risâle ve kitap mukaddimelerinden müteşekkil bir mecmuadır. Al-Hâcc Muştafâ b. al-Hâcc Muhammad tarafından hicrî 1045—1081 tarihleri arasında (bk. vr. 26b, 87a, 120a, 295^b) tertib edilmiştir. Mecmuanın başına sonradan ilâve edilen bir nottan ayrıca vr. 295^b deki istinsah kaydından bu zatın 1081/1671'de Üsküp Kadılığına tâyin edilen, *Câmi' an-nuqûl* adlı *Multaqa 'l-abhur serhi*'nin sâhibi Dellâk-zâde Hâfız Mustafa Efendi olduğu öğrenilmektedir. 200×130 mm. eb'âdında ve 547 varaktır.

Mezkûr kasîde, mecmuanın aslî sahifesinden olmayıp, yapıştırılmak suretiyle ilâve edilen 201. varakın a ve b sahifelerindedir. İnce bir nes-tâlik ile dört sütun üzerine yazılmıştır.

2. Aynı mecmuada (203^a) tekrar geçmektedir.

3. Es'ad Efendi Kütüphanesi, Nr. 3699. Büyük bir kısmı 'Âlim b. Muhammad b. Hamza al-Aydîni al-Güzelhîşarî tarafından 1095—1114 (vr. 106^b, 108^b) tarihleri arasında zaman zaman yazılmış, muhtelif not ve risâlelerden müteşekkildir. Koyu kahverengi meşin, şîrâzeli, miklebli, orta şemseli bir cild içinde 188 varaktır. Eb'âdı 210×120 (47×57)dir. Mezkûr kasîde 11^a, ^b sahifelerindedir.

4. Lâleli Kütüphanesi, Nr. 2214. Bir mecmuadır. Üzeri ebrûlu kâğıt kaplı, sırtı meşin bir cild içinde 85 varaktır. Mezkûr kasîde 84^b-85^a varaklarındadır. Kâğıdı açık krem renginde ve âharlıdır. Kasîdeden önce gelen, mukaddimesine göre İkinci Murad (1421—1451)'a ithaf edilen müellifinin ismi zikredilmeyen (ayrıca bk. *Kaşf az-zunûn*, s. 247) *Bidâ'ât al-muzcât*, Kütahya'da 838/1434—35 tari-

hinde yazılmıştır (84^a) ki, İbn al-Hâcib'in aynı kaleminden çıktığı görülen manzûmesi de herhâlde 838'de veya biraz sonra istinsah edilmiş olmalıdır. Eb'âdı 130×175 (75×100) mm.dir.

28. Burhânaddîn İbrâhim b. 'Omar b. İbrahim b. Xalîl al-Ca 'barî, *Tadmîr at-tadkîr fi 't-ta'nîr wa 't-tadkîr*.

al-Ca 'barî,⁵⁴ 640/1242 tarihinde Ca 'ber kalesinde doğdu. Bağdad'da, Şam'da ve al-Xalîl'de (Halilürrahman) bulundu. Ramazan 732/1333'te öldüğü zaman doksanına yaklaşmış bulunuyordu.

Ca 'barî'nin bu didaktik manzumesi M. b. Cheneb tarafından neşredilmiştir⁵⁵.

29. Qiwâmaddîn Lutfallâh Amîr Kâtib b. Amîr 'Omar al-'Amîd al-İtqânî, *Wardat al-arwâh fi'l-asma' al-marwiyya fi'l-mu'annatât as-samâ'iyya*.

Qiwâmaddîn İbn al-'Amîd al-İtqânî⁵⁶, 19 Şevval 685/9 Kânunuevvel 1286 tarihinde, Fârab yakınında İtcan'da doğdu. Tüster, Şam, Kahire ve Bağdad'da müderrislik ve kadılık gibi vazifelerde bulundu. 11 Şevval 758/28 Eylül 1357'de Mısır'da öldü.

Wardat al-arwâh,²⁵ beyitlik bir manzume olup, dört fasla ayrılmıştır. Fasıllar şu başlıkları taşır :

فصل فيما أنتت من الثلاثي بغير علامة ، فصل فيما زاد على الثالث ، فصل فيما يذكر ويؤنت من الثلاثي ، فصل فيما يذكر ويؤنت مما زاده على الثلاثة

Bu manzumenin bir nüshası⁵⁷ Lala İsmâil Efendi Kütüphanesinde 706 numaralı mecmuanın 201^b - 202^b varaklarındadır⁵⁸.

30. Kemâl Paşa-zâde Şemseddîn Ahmed, *ar-Risâla fî tahqîq al-mu'annat as-samâ'i*.

⁵⁴ *Mir'ât al-canân*, II, 285-286; *Tabaqât aş-şâfi'iyya*, VI, 82; *Fawât al-wafayât*, I, 30; *ad-Durar al-kâmina*, I, 50-51; *an-Nucûm az-zâhira*, IX, 292; *Miftâh as-sa'âda*, II, 391-392; *Buğya*, 184; *Sullam al-wuşûl*, vr. 4 b; *Şadarât ad-dahab*, VI, 97; *Hadîyyat al-'arîfîn*, I, 14; Br., *GAL*, II, 165; *Suppl.*, II, 134-135, ayrıca son iki eserde gösterilen yerler.

⁵⁵ *Poème didactique sur le féminin*, *ZA*, XXVI, 1911, s. 358-381.

⁵⁶ *Ad-Durar al-kâmina*, I, 414-416; *Buğya*, s. 201; *Miftâh as-sa'âda*, II, 129-131; *Sullam al-wuşûl*, 54 b; *Şadarât ad-dahab*, VI, 185; *Hadîyyat al-'arîfîn*, s. I, 839; Br., *GAL*, II, 79; *Suppl.*, II, 87.

⁵⁷ Diğer nüshası için bk. *Cataloghi dei codici orientali di allenne biblioteche d'Italia*, Firenze 1878—1892, nr. 39.

⁵⁸ Mecmuanın tavsifi için bk. nr. 27/1

Kemâl Paşa-zâde ⁵⁹, Fâtih devri emirlerinden Kemâl Paşa'nın torunu ve Süleyman Bey'in oğludur. Önce askerlik mesleğine girmişken, sonra ilmiye mesleğine geçmiş, babasından ve devrinin büyük âlimlerinden okumuş, müderrisliklerde ve kazaskerlikte bulunmuş, mesleğinde yükselerek 932/1526'da Şeyhül'islâm olmuştur. Vefatı 2 Şevval 940/17 Nisan 1534 tarihindedir.

Kemâl Paşa-zâde, en büyük Osmanlı âlimlerinden biri olup, devrinin hemen bütün ilimlerine dâir kitap ve risâleler yazmıştır.

Bu âlimin yukarıda bahsedilen risâlesi müteaddit def'alar basılmıştır ⁶⁰. Kütüphanelerde yazma nüshalarına da tesâdüf edilmektedir ki, şimdilik görülebilenler şunlardır :

1. Üniversite Kütüphanesi, AY. 1637. Bu yazma, Kemâl Paşa-zâde'nin risâlelerinden mürekkep bir mecmua olup, kahverengi, üzeri renkli çiçeklerle süslü, şemseli, mukebli ve şîrâzeli bir cild içerisinde 295 varaktır. Bahis mevzuu risâle 271^b - 272^b varaklarındadır. Yıldız çerçevede, her sahifede 17 satır olmak üzere bazı kelimeleri harekeli, tâlik ile yazılmıştır. Kâğıdı filigranlı, ince ve âharlıdır. Aş-Şayx Aḥmad Ḥuşâmaddîn 'Uşşâqî tarafından 1154—1741'te yazılmıştır (bk. vr. 166a) Eb'âdı 215×218 (65×130) mm.dir.

2. Lala İsmâil Efendi Kütüphanesi'nde 671 numaralı mecmua içerisinde. Mecmua, sırtı ve kenarları meşin, üzeri ebrûlu kâğıt kaplı, mıkblebli, şîrâzeli bir cild içinde 303 varaktır. Risâle 300^b-301^b varaklarındadır. Yazısı tâliktir, her sahifede 21 satır vardır. Risâleden bir evvelki eser, "İstanbul, 23 Şevval 1014/4 Mart 1606 tarihini

⁵⁹ Sehî, *Heşt-bihîst*, İstanbul 1325, s. 43; Lâtîfî, *Tezkiretü 'ş-şuarâ*, İstanbul 1314, s. 79-82; Ahdî, *Gülşen-i şuarâ*, Millet Kütüphanesi, tarih kısmı 774, vr. 21 b - 35 b; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü 'ş-su'arâ*, Üniversite Kütüphanesi, TY. 2406, vr. 44 a - 48 b; Taşköpri-zâde, *aş-Şaqâyiḡ an-nu'mâniyya*, (*Wafayât al-a'yân*, Bulak 1299 kenarında), I, 591; Mecdî, *Şaqâyiḡ an-nu'mâniyya tercemesi*, İstanbul 1269, s. 381; Br., *GAL*, II, 449; *Suppl.*, II, 668-673; H. Ritter, *Ayasofya Kütüphanesi'nde tefsîr ilmine ait arapça eserler*, zikredilen yer, nr. 62; *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-coğrafya yazmaları katalogu*, İstanbul 1943-47, s. 120 v.dd.; *İstanbul Kütüphaneleri türkçe yazma divanlar katalogu*, İstanbul 1947, s. 103 v.dd.; *İA*, VI, 561b v. dd. (*Kemâl Paşazade*, İsmet Parmaksızoğlu) ve son dört eserde gösterilen yerler.

⁶⁰ *Kâfiya* (Cawnpore 1282 ve Delhi 1306 baskıları) içerisinde (Bk. Br. *Suppl.*, II, 673), ayrıca 27 ve 32 numaralı risalelerle beraber İstanbul'da 1309 da basılmıştır (s. 34-35). Bu baskı muhtasar ve çok hatâlıdır.

taşımaktadır (vr. 200^a). Risâle de aynı yazıyla yazılmış bulunduğuna göre belki aynı ay içinde istinsah edilmiştir. Eb'âdı 135×200 (160×175) mm.dir.

3. Hâlet Efendi Kütüphanesi'nde, 828 numarada, Kemâl Paşa-zâde'nin muhtelif risâlelerini ihtiva eden bir mecmuadadır. Mecmua, kahverengi meşin, mıklebli ve şîrâzeli bir cild içinde 73 varaktır. Bahis mevzuu risâle 51^a-52^a varaklarındadır. 25 satırlık nest'âlikle yazılmıştır. Eb'âdı 165×265 (115×170) mm.dir. Yazma tahminen hicrî XII. asra âittir.

4. Dârülmesnevî (Murad Molla) Kütüphanesi'nde 555 numarada bir mecmua içindedir. Mecmua, kahverengi meşin, şemseli, mıklebli ve şîrâzeli bir cild içinde 65 varaktır. İbn Kemâl'in risâlesi 59^a-59^b varaklarındadır. Kâğıdı filigranlı ve âharlıdır. Her sahifede 25 satır olmak üzere tâlikle yazılmıştır. 130×200 (85×145) mm. eb'adında ve hicrî XI. asra âit yazmadır.

Bu sonuncu nüsha baştan ve sondan ihtisâr edilmiştir.

5. Âşır Efendi (Süleymâniye) Kütüphanesinde, 1158 numaradadır (vr. 107^b-108^a). Bu mecmua koyu fesrengi meşin, şîrâzeli ve orta şemseli bir cild içindedir. Kâğıdı az âharlı ve muhtelif renktedir. 34 satırlık ta'lîk ile yazılmıştır. İlk risâlelerden ba'zıları Receb 1035 (vr. 17^b), Şa'ban 1035 (vr. 28^b) tarihilerini taşıdığına göre, belki aynı sene içinde istinsâh edilmiştir. Eb'âdı 140×268 (230×110) mm.dir. Bu yazma en doğru nüshalardan biridir.

31. Kemal Paşa-zâde, *Risala tadvîr al-qawm wa ta'nîtihi*.

“Qawm” kelimesinin müzekker ve müennes olarak kullanılışının dayandığı esasları münâkaşa eden bir risâledir.

Bir nüshası Fâtih Kütüphanesi'nde 5340 numaralı mecmuadadır. Kemâl Paşa-zâde'nin risâlelerinden müteşekkil bu mecmua kahverengi meşin bir cild içinde 145 varaktır. Bahis mevzuu risâle 119^b-120^a varaklarını işgal eder, her sahifede kırmızı cedvel içinde, 25 satırlık nesta'likle yazılmıştır. Kâğıdı beyaz, filigranlı, âharlıdır. 155×175 (80×155) eb'âdında ve tahminen hicrî XII. asrın başlarına âittir.

32. 'Abdarrahîm b. 'Abdalkaîm Şafî Pürî, *Darûrat al-adîb*.

'Abdarrahîm Şafî Pürî⁶¹, XIX. asrın Hind âlimlerindedir.

⁶¹ Br. *Suppl.*, II, 855; C. A. Storey, *Persian Literatur, A bio-bibliographical Survey*, London 1927—39, II, 202.

Kalküta'da yaşamış, arapça ve farsça hayli eser bırakmıştır. Arapça eserlerinden *Darûrat al-adîb*, Arapça'daki müenneslik ve müzekkerlik mes'elesine tahsis edilmiş olup muhtelif def'alar basılmıştır⁶².

Eserinin kısa mukaddimesine göre, müellif, dostlarından birinin ricası üzerine Arapçadaki tezkir ve te'nis mes'elesi ile, bilhassa, büyük güçlükler çıkararak semaî müennesleri izah ve tesbit için bu risâleyi kaleme almıştır. Eserde önce kelimelerin müzekkerlik ve müennesliği, te'nis alâmetleri, Basra ve Kûfe mekteplerine bağlı dilcilerin bu hususlardaki ba'zı mühim görüşleri kısaca belirtilerek (s. 39). alfabetik bir gruptandırma ile semaî müennesler zikredilir.

33. Müellifi meçhul bir eser: *Kitâb al-mudakkar wa'l-mu'annat* (muhtasar).

Hicrî yedinci asırda istinsah edilmiş bir nüshası aşağıda tavsif edilen bu eserin müellifi belli değildir. az-Zamaxşarî, İbn al-Hâcib, al-Curcânî, İbn Cinnî, İbn al-Vaşşâ'... gibi âlimlerin sarf ve nahv, aruz ve kafiye, bedi' ve beyân gibi mevzulara dair eserlerinin tam metinlerini veya hulâsalarını ihtiva eden bir mecmuadadır. Risâle on yedi fasıldan müteşekkildir. Her fasıl Abû Hâtim'in veya İbn al-Anbârî'nin eserlerinin bâblarının adlarına pek yakın başlıklar taşımaktadır. Mecmuasına *Zad di't-talab ilâ ma'rifat al-adab* adını veren kâtip bunu kimin eserinden kısaltarak naklettiğini zikretmiyor. Fakat risâlenin tedkiki, onun, Abû Hâtim'in ve İbn al-Anbârî'nin olmamakla beraber, onların eseri tipinde, geniş kadrolu bir te'liften kısaltıldığı intibâhı uyandırıyor. Bu eser, aslından, muhtelif hususlardaki açıklamalar ve şâhitler atılıp yalnız netîceler alınarak vücuda getirilmiş bir kısaltma olabilir. Nitekim, eserde iki beyit (vr. 100^b, 101^b) ve al-Farrâ'dan yapılan bir nakil (vr. 102^b) mevcuttur.

Nüshanın dâhil olduğu mecmua, Lâleli (Süleymaniye) Kütüphanesinde 3740 numarada kayıtlıdır. Kahverengi meşin, şîrâzeli ve miklebli bir cild içinde 184 varak olup, bahsedilen risâle 99^a-103^a varaklarına tesadüf eder. Kâğıdı koyu krem rengi ve az âharlıdır. Koyu kahverengi bir mürekkeple, harekeli Arap neshiyle her sahi-

⁶² C. Brockelmann'ın zikredilen eserinde sayılan baskılarından başka 27. ve 30. risâleleri de ihtiva eden mecmuada basılmıştır (İstanbul 1309, s. 38 v. d.d.).

fede 21 satır olmak üzere yazılmıştır. 113 × 193 (85 × 140) mm. eb'âdındadır. Mecmuanın on dördüncü ve son risâlesinin nihayetinde 4 Şevvâl 682/27 Birincikânun 1283 tarihi vardır.

Nihayet, görülmediği için müellifi ve mahiyetini tesbite şimdilik imkân bulunamayan, ancak İbn Cinnî'nin mezkûr eserinin neşrinde, nâşirin kaydettiği ⁶³ *K. al-mubtakar fî bayan mâ yata'allaqu bi'l-mu'annat wa'l-mudakkar* de burada zikrile iktifa edilecektir. Şu noktaya da işaret edilmelidir ki, bâzan, müstakil bir risâle intibâmı uyandıran eserler tedkik edilince, bunların mufassal bir eserin mevzuumuza ayrılmış bulunan kısmının naklinden ibaret olduğu görülmektedir. Bu makalede ise, başta da arzedildiği gibi, Arapça'da kelimelerin keyfiyetine âit manzum veya mensur, küçük veya büyük, fakat müstakil eserler —müellifi bilinmiyen son risâle hâriç— tarih sırasıyla zikredildi. Şurası muhakkaktır ki, bilhassa mecmualar içerisinde, burada anılan fakat herhangi bir nüshası bilinmiyen eserlere tesâdüf edilmesi, mevcut olanların başka nüshalarının bulunması, hattâ burada da adı geçmiyen eserlerin çıkması mümkündür. Bu hususta yapılması melhuz ilâve ve tashihler, makale müellifinin Abû Hâtim as-Sicistânî ve İbn al-Anbârî'nin eserleri hakkındaki çalışmalarının neticesiyle beraber verilecektir.

⁶³ *MO*, VIII, 193, notta.

MÜELLİF ADLARI İNDEKSİ

(Rakamlar, makaledeki sıra numaralarını gösterir)

- ‘Abdarrahîm b. ‘Abdalkarîm Şafî Pürî, 32
Abû ‘Aşîda: Aḥmad b. ‘Ubayd b. Nâşih al-Kafawî ad-Daylamî, 7.
Abû Bakr Aḥmad b. al-Ḥasan b. al-‘Abbâs b. al-Farac b. Suqayr, 12.
Abû Ca‘far Aḥmad b. Muḥammad at-Tabarî, 10.
Abû Hatim Sahl b. Muḥammad as-Sicistânî, 5, 5.
Abû ‘Ubayd al-Qâsim b. Sallâm al-Harawî, 3.
al-‘Aclânî, Abu ‘l-Cûd al-Qâsim b. Muḥammad, 25.
al-Anbârî, Abû Muḥammad al-Qâsim b. Muḥammad b. Baṣṣâr, 9.
al-Aşma‘î, Abû Sa‘îd ‘Abdalmalik b. Qurayb, 2.
al-Ca‘barî, Abu ‘l-‘Abbâs Burhânaddîn b. ‘Omar, 28.
al-Ca‘d, Abû Bakr Muḥammad b. ‘Otmân b. Masîh aş-Şaybânî, 17.
al-Farra’, Abû Zakariyyâ Yahyâ b. Ziyâd, 1.
al-Ḥamid, Abû Mûsâ Sulaymân b. Muḥammad b. Aḥmad al-
Bağdâdî, 11.
İbn al-Anbârî, Abû Bakr Muḥammad b. al-Qâsim b. Muḥammad, 18.
İbn al-Anbârî, Kamâladdîn ‘Abdarrahmân b. Muḥammad, 26.
İbn Cinnî, Abu ‘l-Faṭḥ ‘Otmân, 24.
İbn Durustawayh, Abû Muḥammad ‘Abdallâh b. Ca‘far al-Fasawî, 19.
İbn al-Ḥacib, Camâladdîn ‘Otmân b. ‘Omar, 27.
İbn Kaysân, Abu ‘l-Ḥasan Muḥammad b. Aḥmad, 13.
İbn Miqsam, Abû Bakr Muḥammad b. al-Ḥasan b. Ya‘qûb al-
‘Attâr, 20.
İbn Sikkît, Abû Yûsuf Ya‘qûb b. İshâk, 4.
İbn aş-Şimşâtî, Abu ‘l-Ḥasan ‘Alî b. Muḥammad al-‘Adawî, 23.
İbn aş-Şuqayr, Abû Bakr ‘Abdallâh b. Muḥammad, 15.
İbn at-Tustarî, Abu ‘l-Ḥusayn Sa‘îd b. İbrâhîm.
İbn Xâlawayh, Abû ‘Abdallâh al-Ḥusayn al-Hamadâni, 22.
Kemâl Paşa-zâde Şemseddin Alimed, 30, 31.
al-Mubarrad, Abu ‘l-‘Abbâs Muḥammad b. Yazîd al-Azdî, 8.
Qivâmaddîn, Luṭfallâh Amîr Kâtib b. Amîr ‘Omar b. Amîr Gâzî
al-İtqânî, 29.
al-Waşşâ’, Abu ‘t-Tayyib Muḥammad b. Aḥmad b. İshâq, 16.
al-Xazzâz, Abu ‘l-Ḥusayn ‘Abdallâh b. Muḥammad b. Sufyân, 14.